

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

136:4 • 2016

Katarina Streiffert Eikeland & Madelaine Miller (red.), *En maritim värld – från stenåldern till idag* (Lindome: Bricoleur press 2013). 378 s.

Havet är närvarande i vårt liv på många mer eller mindre uppenbara sätt. Det är kanske det självklara som gör det svårt att inse hur betydelsefullt havet faktiskt är för det mänskliga samhällets utveckling och att relationen mellan människan och havet har en mycket lång och komplex historia. Avsaknaden av ett sådant långtidsperspektiv – ”den blå linjen” – är en viktig utgångspunkt för boken *En maritim värld – från stenåldern till idag* i redaktion av arkeologerna Katarina Streiffert Eikeland och Madelaine Miller vid Göteborgs universitet. Redaktörerna engagerade 36 författare från elva olika discipliner. Det är främst arkeologer och historiker som format innehållet men vissa kapitel är skrivna med naturvetenskapliga utgångspunkter och några avsnitt har exempelvis inspirerats av kulturanthropologi och etnologi.

Bidragen skapar en intresseväckande och lärorik mosaik. De oftast korta kapitlen har ordnats under elva teman. Exempelvis tar temat ”Planeten havet” upp haven som natursystem med strömmar och salinitet som påverkar temperaturer och förutsättningar för havsliv. Vi får lära oss mer om skeppsmaskens biologi och hur den påverkar trädets beständighet i olika hav, och därmed också om olika arkeologiska förutsättningar i havet. I temat ”Upptäcktsfärder till havs” får vi läsa om sjöfarare i Egeiska havet, i norra Atlanten och Nordsjön. I Kenneth Nybergs bidrag bekantar vi oss med Anders Sparrman och resorna till Stilla havet under 1700-talet. Temat ”Havet som resurs” tar naturligtvis upp fiske; med arkeologiska, historiska och, i Daniel Hanssons bidrag, miljövetenskapliga perspektiv.

Den tematiska indelningen är tänkt som ett sätt att skapa spännande möten mellan olika ämnesperspektiv. Ibland fungerar det, ibland behövs en förklaring till varför just de aspekter eller de perioder som hamnat bredvid varandra är relevanta. Den tematiska uppdelningen innebär också att redak-

törerna medvetet avstått från en kronologisk struktur. Vi rör oss fritt från grekiska rammfartyg i Philippe Bohströms kapitel, till moderna pirater i Sydostasien i Stefan Amirells bidrag; från 1600- och 1700-talens skeppsvrak i Östersjön i Johan Rönnbys artikel till de kända bronsåldersvraken *Uluburun* och *Kap Gelidonya* i östra Medelhavet i Serena Sabatinis bidrag. Det blir helt enkelt tvära kast som sällan motiveras och läsaren kan ha svårt att hänga med. Men de enskilda bidragen är givande. Skribenterna är mycket kunniga och lyckas i regel presentera en spännande forskning eller en meningsfull översikt över ett område av maritimt intresse. Ibland skulle man vilja läsa mer. Lyckligtvis finns det en omfattande bibliografi i slutet av boken som gör det lätt att ta sig vidare.

Det är svårt att välja några representativa bidrag i denna mosaik. Jag skulle framför allt vilja lyfta fram några marinarknologiska och arkeologiska texter, som till skillnad från de historiska översikterna behandlar mer begränsade ämnen eller områden. I Johan Rönby och Staffan von Arbins bidrag tas de olika förutsättningarna för marinarknologi i Östersjön och Västerhavet upp. Avsaknaden av skeppsmask i Östersjön, ett resultat av det bräckta kalla vattnet, har skapat unika förutsättningar för marinarknologin. Det ska dock tilläggas att den stora mängden av vrak naturligtvis också beror på att Östersjön varit en viktig transportled i historien och att Östersjön länge har varit ett slagfält för de sjömakter som omringat den.

Vattnet i Skagerrak och Kattegatt har helt annorlunda naturliga egenskaper som å ena sidan skapar förutsättningar för ett rikt marint liv på västkusten, men å andra sidan trivs skeppsmasken här, och därmed finns det få bevarade vrak. Man har ändå kunnat lokalisera och undersöka några intressanta vrak, som ostindiefararen *Götheborg* som gick under 1745 i Göteborgs inlopp, med enorma mängder av porslin ombord. Ostindiska kompaniet berörs i Göte Nilssons Schönbergs och Isabelle Forsbergs bidrag, framför allt i ett arkeologiskt perspektiv. Som historiker saknar man en förankring av kompaniets verksamhet i en global kontext.

Två mycket läsvärda bidrag handlar om romarrikets hamnstäder och rekreationsområden. Madelaine Miller skriver om den rekreationszon som under den romerska republikens tid växte fram kring Neapelbukten, i städer som Pozzuoli, Neapel och Sorrento. Här samlades Roms politiker och andra betydelsefulla medborgare under några månader för att vila och roa sig men också för att avhandla politiska spörsmål. Vesuvius utbrott 79 f. Kr., som begravnade Pompeji och Herculaneum, tycks ha försvagat den lokala ekonomin, men ännu under kejsartiden (Caligula, Nero) samlades rekreationsugna romare kring Neapelbukten.

Ett skäl till Neapelbuktens nedgång i början av kejsartiden är också framväxten av hamnarna Ostia och Portus, som behandlas i Lena Larsson Lovéns

bidrag. Dessa två hamnar växte fram som viktiga logistikcentra för världsstaden Rom. Varuhandeln drog också till sig människor från hela romarriket och städerna omvandlades till kulturella och religiösa smältdeglar. Det sägs att Ostia hade kontinentens första synagoga, byggd under kejsaren Claudius tid (41–54 e. Kr.).

Redaktörernas ambition med boken är att erbjuda en mosaik som berättar om möten mellan människan och havet. Men det finns några tydliga slagsidor. Medelhavet representeras med flera bidrag om bronsåldern och romarriket. Medelhavets betydelse under medeltiden, renässansen och den moderna tiden behandlas dock inte. I de flesta bidrag som behandlar Sverige, Skandinavien eller Östersjön finns en slagsida åt västkusten och Göteborg, men det skrivs inte mycket om Göteborgs roll som modern industri- och hamnstad eller redericentrum. Sjökrig och sjömakts behandlas ytterst sparsamt och översiktligt. Christer Westerdahl, som inleder boken med att lyfta fram ett antal centrala författarskap, nämner Alfred T. Mahan som en viktig utgångspunkt för studier av relationen mellan sjömakts och politik, men temat utvecklas inte vidare i något bidrag.

Jag är medveten om att önskemål om ytterligare områden skulle kräva än fler kapitel och att boken redan i sin nuvarande form är lång och brokig. Men jag saknar en diskussion om urval och hur man tänkt att de olika bidragen kompletterar varandra. Trots dessa kritiska synpunkter tycker jag att boken *En maritim värld – från stenåldern till idag* fungerar som en intresseväckande forskningsöversikt om den komplexa relationen mellan människan och havet.

Stockholms universitet

LEOS MÜLLER

Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund: Nordic Academic Press 2014). 261 s.

I denna antologi, med Mats Hallenberg och Magnus Linnarsson som redaktörer, samlas ett dussin forskare som intresserar sig för rummets betydelse för politiken under förmodern tid. Ambitionen är att med hjälp av det rumsliga perspektivet lyfta fram företeelser vars politiska aspekter annars hade dolts. Därmed vill författarna vidga begreppet "politik" till att innefatta "allehanda konflikter om inflytande över människor" (s. 8). Definitionen av politik som konflikt är måhända inget nytt, men givande, och det rumsliga förhållningssättet passar väl för bokens syfte. Rum ligger också i tiden, och

har nyligen fått en pånyttfödelse inom den förmoderna forskningen med ett antal nya böcker. Det är således ett aktuellt och spännande forskningsområde som här ges plats.

Rumsligheten är också, som det välskrivna förordet framhåller, något som förenar tidsperioden som undersöks. Under den förmoderna perioden var rummet utsatt för andra begränsningar än vad det är i dag, och Hallenberg och Linnarsson lyfter fram två aspekter framför andra. För det första var kommunikation och förflyttning mer tidskrävande, och rummets koppling till tid är högst relevant för att förstå perioden. För det andra framhålls hederns och ärans betydelse, och hur detta ordnades fysiskt genom att olika grupper gavs olika tillträde till rum och platser. Dessa grundläggande förutsättningar för den förmoderna perioden och deras koppling till rum motiverar ytterligare att en antologi av detta slag sprids.

Bidragen är ordnade i tre sektioner: "Det symboliska rummet", "Den farliga rörelsen", samt "Platsen och platskapandet". Distinktionerna mellan sektionerna är dock inte glasklar, och flera av bidragen hade lika gärna kunnat placeras på annat sätt. Den första sektionen, "Det symboliska rummet", hade exempelvis också kunnat införliva Joakim Scherps intressanta bidrag om ständernas upplevda behov av egna lokaler under riksdagarna, där den symboliska såväl som praktiska betydelsen av ett eget rum lyfts fram. Bidraget har i stället placerats under sektionen "Platser och platskapande". Sektionerna är således inte varandra uteslutande, och inte heller är de alltid internt koherenta. "Det symboliska rummet" rymmer exempelvis tre artiklar som behandlar vilken symbolisk laddning ett rum eller en plats faktiskt hade, men även en artikel av Patrik Winton som behandlar Sveriges försök att få del av de tyska kreditmarknaderna, där de senare förstås som ett symboliskt rum. Samtliga behandlar således det symboliska rummet, men på olika sätt.

Ett annat sätt att ordna bidragen hade varit att utgå från rummens användning; vissa användes som mötesplatser, andra som arenor för öppen konflikt, ytterligare andra karaktäriserades av statsmaktens försök att kontrollera och begränsa rörligheten. En möjlig sektion hade i så fall varit "Rum för personliga möten", då behovet av detta för den förmoderna politiken lyfts fram i flera artiklar, till exempel My Hellsings bidrag om parkens betydelse för politisk formering, Dag Retsös bidrag om den personliga närvarons betydelse för en legitim auktoritet, och Mats Hallenbergs bidrag om statsmaktens användning av kungsgårdar i rikets periferi. Tillsammans ger dessa bidrag en insikt i betydelsen av statsmaktens försök att kontrollera såväl rum som plats under en tid då kontroll blev allt mer nödvändigt.

Ordnandet av de olika bidragen hade möjligen också förenklats ifall författarna var överens om begreppsdefinitionerna. Inom "den rumsliga

vändningen” görs en grundläggande distinktion mellan ”rum” och ”plats”, där det första begreppet enligt antologins redaktörer betecknar ”en större och mer abstrakt enhet”, och det senare ska förstås mer konkret (s. 9). Denna definition följs dock inte strikt i antologin: ”rum” används ibland för att beteckna såväl abstrakta symboliska enheter som fysiska platser. En enhetlig begreppsanvändning hade möjliggjort ett större utbyte författarna emellan – som det är nu saknas interna hänvisningar, vilket gör att läsaren lämnas ensam åt att göra jämförelser mellan bidragen.

I övrigt så inbjuder bidragen till jämförelser, då de verkligen använder bokens påbudna perspektiv analytiskt. Bland de främsta bidragen hör Piia Einonens analys av stadsrummets användande runt sekelskiftet 1600. Utifrån rättsmaterial visar Einonen hur en brottslig handling kunde uppfattas på olika sätt beroende på var någonstans den ägde rum. Platsens symboliska laddning, grad av offentlighet och risken för att beteendet skulle sprida sig bidrog till att bestämma straffgraden. Borgarna hade därmed olika möjligheter till att agera politiskt beroende på var de befann sig; på vissa platser var en politisk diskussion acceptabel, på andra inte. Därmed antyder Einonen också en möjlighet för borgarna att bedriva en mer subversiv politisk verksamhet: genom att utnyttja vissa platser på ett nytt sätt kunde rummet öppnas för politisk dialog.

Statsmakten sökte å sin sida kontrollera var och under vilka former den politiska dialogen ägde rum. I Magnus Linnarssons bidrag undersöks skapandet av platser för den framväxande byråkratin. Utförliga instruktioner för hur lokalerna skulle utformas antyder att saken uppfattades som central av överheten, som genom desamma tog kontroll över hur undersåtarna och byråkratin skulle mötas. Undersåtarna förväntades vänta på makten, och denna väntan ordnades genom platskapandet. Linnarsson framhäver också betydelsen av lokalernas representativitet, för att tydligt visa upp den hierarkiska maktrelationen för undersåtarna i syfte att kontrollera densamma.

Linnarsson har den starkast teoretiska förankringen i antologin, vilket lönar sig väl – bidraget är välskrivet och belyser en gammal fråga (byråkratiseringen) ur en ny och givande vinkel. Linnarssons bidrag har därtill en stor fördel i en antologi som utgår från rumslighetens betydelse: det innehåller en bildkälla som ger läsaren en rumslig förankring till det skrivna. Ytterligare ett par författare i boken har använt sig av bilder som källmaterial, exempelvis My Helsing och Anna Maria Forsberg, något som genomgående fördjupar deras analyser. En oljemålning i Hellsings text visar med all önskvärd tydlighet åtskillnaden mellan herrskap och bönder, trots att de rörde sig på samma plats samtidigt. Forsberg lyckas genom att visa upp en karta över det planerade skjutandet av salut vid ett firande i Stockholm 1701 ge läsaren en möjlighet att förstå ljudnivån på gatan och därmed hur firandet tog över

gatulivet totalt. Användandet av bildmaterialet är i samtliga dessa bidrag genomtänkt i ett rumsligt perspektiv och mycket lyckat.

Fördelen med ett gemensamt teoretiskt angreppssätt på en tydligt avgränsad tidsperiod är att bidragen var och en för sig ger en pusselbit som kan läggas samman för en större bild. Det är därför något förvånande att en sådan jämförelse inte görs i antologin. En brett definierad "stat" står som en antagonist i stort sett i samtliga artiklar, och det hade därför varit en förhållandevis tacksam uppgift att utifrån bidragen jämföra de olika uppgifterna om statens försök att kontrollera och avgränsa rum, platser och rörelse under perioden – och undersåtarnas försök att motverka och undkomma sådan kontroll. Ett avslutande kapitel med den inriktningen hade kunnat lyfta boken ytterligare. Nu lämnas istället den uppgiften till läsaren.

Boken avslutas med ett personregister. Alla register är förstås en tjänst till läsaren, men en antologi rumsliga utgångspunkter borde rimligen avslutas med ett platsregister, som kunde underlätta en jämförelse mellan behandling av samma slags plats i olika artiklar.

Trots ovanstående anmärkningar är antologin mycket läsvärd, och ger en god ingång till rumsliga perspektiv. Läsaren ges flera exempel på vad en dylik teori kan erbjuda, och lyckas således med sin ambition: att lyfta fram förteelser vars politiska aspekter annars hade dolts.

Göteborgs universitet

SARI NAUMAN

Olli Matikainen & Satu Lidman (red.), *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500–1900* (Helsingfors: Finnish literature society 2014). 362 s.

Hur skapas ordning bland människor? Hur ska den definieras och vem eller vilka bestämmer när den slutligen har infunnit sig? Och vilka ska medlen vara, och hur ska de operera, för att upprätthålla ordningen sedan den väl har etablerats?

I antologin *Morality, Crime and Social Control Control in Europe 1500–1900* visas i 13 artiklar hur lagar och institutioner vid olika tidpunkter och i olika sammanhang har disciplinerat och kontrollerat människors handlingar och bemästrat konflikter, i syfte att uppnå just social ordning, men kanske på ett mer pragmatiskt och invecklat sätt än vad man först skulle kunna tro. För vid olika skeden i historien har gamla invanda ritualer och institutioner för ordning spelat ut sin roll, som exempelvis då offentliga avrättningar någon gång omkring sekelskiftet 1800 inte längre tjänade det syfte det gjorde en gång, som Martin Bergmans artikel exempelvis behandlar. Eller som i

Satu Lidmans artikel där Bayerns ogifta under 1600-talet ibland hamnade i säng och för det måste bestraffas med Guds strängaste lag – fastän unga och som bedårade av den (av samme Gud ingivna) himlastormande kärleken. Vad göra i situationer som dessa?

Artiklarna i denna volym springer ur papers presenterade vid en konferens vid Juväskylä universitet år 2008 på temat *Morals and Institutional Change*. Flertalet antologiförfattare är historiker, såsom Jonas Liliequist, Sofia Kotilainen, Teemu Keskiarja, Satu Lidman, Pasi Saarimäki, Päivi Räisänen-Schröder, Ella Viitaniemi, Clive Emsley, Päivi Pukero, Suki Haider och Tomás A. Mantecón. Virpi Anttonen är jurist och Martin Bergman teolog.

Social kontroll är ett omdiskuterat begrepp och det med rätta. Det är metodologiskt oprecist och spänstigt nog att sträcka sig över vida fält, och det är också vad det gör i denna volym. Här behandlas offentliga avrättningar i 1500-talets Rom, ök- och smeknamnande i 1800-talets Finland, sedlighetskonflikter i 1500- och 1600-talets Bayern och finska presidentbenådningar under 1920-talet. Men det är i detta som redaktörerna tar sin utgångspunkt när de presenterar antologin. Redaktörernas syftesformulering utgår ifrån och landar i begreppet social kontroll, och de vändningar det gjort sedan det kom till under tidigt 1900-tal. Social kontroll måste inte, menar de, handla om antingen överhetens disciplinering eller mikrostudier av enskilda. Syftet med antologin är i stället att lyfta fram ett antal studier som lyckas förbinda de diametrala perspektiven: här ser vi empiriska närläsningar av människors handlingar placerade i ett sammanhang av uttryck för överhetens sociala kontroll.

I antologin delas artiklarna in under rubrikerna "Rebelling Individuals", "Community and Discipline", "On the Margins of Society" och "The Ultimate Power over Life and Death". Rubrikerna pekar ut olika analytiska nivåer som sorterar in texterna efter perspektiv och empiri, för att bilda navigeringsordning i den vida floran av ämnen och tidsperioder. Här kan möjligen invändas mot både tematik och artiklarnas placering, som att de som ligger under "On the Margin of Society" kunde inlemmas i de två första, eller att namngivningsartikeln i den första delen borde ha hamnat under den andra. Eller att indelningen av artiklar hellre vore kronologisk. Men det där må vara.

För detta är en i allt väsentligt intressant antologi. Artiklarna utgår ifrån synnerligen fascinerande empiriska exempel. Dock är ju redaktörernas ambition med antologin egentligen bara (som förstås inte är så bara) att presentera gedigna artiklar på ämnet moral och social kontroll under en förhållandevis lång tidsperiod, genom olika källmaterial och perspektiv, därtill med vid geografisk spridning. Men det faktum att redaktörerna i sin

inledning tar avstamp i begreppet social kontroll tenderar att väcka frågor om vad artiklarna egentligen syftar till att visa för något. Vad är det för budskap redaktörerna önskar föra fram med sin antologi? Var befinner jag mig när sista raden är läst? Vad ska göras med den så tankeväckande empirin i de respektive artiklarna när de slutligen ställs samman som en helhet? Inför detta står läsaren eventuellt lite vilsen. Min läsning slutade emellertid i reflektioner som de här:

Flertalet artiklar i denna antologi behandlar ärenden som i sin samtid utgjorde svåra moraliska och juridiska problem. Särskilt besvärligt var detta i tider av stora samhälleliga förändringar, som när institutioner och beprövade verktyg och metoder för social kontroll, om inte satts ur spel, i alla fall ställts på hårda prov. Lokala domstolar, familjemedlemmar eller grannar, eller vilka det nu var som var inblandade, ställdes inför mycket svåra val. Som exempelvis i Teemu Keskiarjas artikel. Vad skulle de göra med den till synes vettiga man som i Tavastehus under sex veckors tid hösten 1849 kallblodigt mördade hela tolv personer? Dödsstraffet var då avskaffat i Finland, men återupprättades tillfälligt. På vilket annat sätt skulle en så obegripligt vedervärdig brottsling bestraffas? Folket krävde hämnd. Missdådaren Adamsson skulle dock inte dö vid stupstocken när dagen för avrättningen väl var kommen. I stället fördes han till Sveaborgs fästning och murades in i en minimal fängelsehåla. Då vände opinionen. Folk tyckte synd om den grymme massmördaren som långsamt plågades ihjäl i sin håla. Liknande problemkomplex är återkommande i antologins artiklar. Som i Jonas Liliequists artikel om hushållskonflikter i 1700-talets Sverige och Finland där de inblandades ålder utgör den analytiska variabeln, eller som i trolovningsärendena i Pasi Saarimäkis finska 1800-tal, som gestaltar människornas navigerande runt detta med sängalaget beroende på om de önskade ingå äktenskap eller gå ut ur detsamma, för att nämna några exempel. Antologins artiklar illustrerar hur människor i olika tider och på olika platser – och på olika hierarkiska nivåer i samhället – har vridit och vänt, trixat och bánt på både lag och sedvänja i syfte att stävja underliggande oro, undkomma plötsliga kriser eller för att möta och förhålla sig till det som börjat uppfattas som problematiskt.

Kanske är *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500–1900* därför som mest intressant som antologi betraktat. Dess bredd i perspektiv och tidsnedslag väcker tankar av såväl metodologisk som empirisk art, den nämnda otidligheten kring syftet till trots. Eller om det är just den lilla vagheten som öppnar för desamma. För vad menar egentligen redaktörerna med det längre tidsspännat och indelningen av artiklarna under tematiska rubriker, snarare än kronologiska? Vill de med det visa att begreppet social kontroll har forskningsmässig bäring i vitt skilda tider och analytiska sam-

manhang? Eller vill de genom empirin som presenteras illustrera hur social ordning och kontrollen av densamma är något som utmanar varje tid och samhälle? Det vill säga, ska vi med empirins hjälp utveckla begreppet social kontroll, eller ska vi med begreppets hjälp utforska de empiriska storheter som ryms i vårt gemensamma förflutna? Kanske måste det ena inte utesluta det andra.

Stockholms universitet

ANNIKA SANDÉN

Anna Carlstedt, *Furstinnan och stjärntydaren: Berättelsen om tre renässansregenter och deras astrologer* (Möklinta: Gidlunds förlag 2014). 383 s.

Furstinnan och stjärntydaren handlar om vilken roll astrologer och astrologin spelade i tre kvinnliga renässansregenters politik och liv. Det är de två kvinnliga monarkerna Elisabet I av England och drottning Kristina av Sverige samt den franska änkedrottningen Katarina av Medici och deras respektive astrologer som är bokens huvudpersoner. Utifrån relationen mellan drottningarna och deras astrologer ger författaren även en inblick i hur synen på astrologin som vetenskap förändrades under perioden. Astrologin var under drottningarnas levnad en vedertagen del i det politiska livet – och det oavsett regentens kön – men den var också ifrågasatt. Det fanns ännu inte några skarpa gränser mellan de vetenskapliga disciplinerna utan astrologerna tjänstgjorde ofta samtidigt som matematiker och/eller läkare.

Drottningarna och deras astrologer verkade också under en tid då det inte gick att skilja religion och politik från varandra. Naturvetenskapliga upptäckter och förnuftsstro existerade sida vid sida med religionskrig, förföljelser och vidskeplighet.

Katarina, Elisabet och Kristina var enbart tre av förhållandevis många regerande kvinnor under perioden, men monarkrollen var tydligt manligt kodad och en kvinna med politisk makt blev ofta ifrågasatt, kritiserad och då gärna med sexuella förtecken. Författaren menar att mot den bakgrunden blev kanske astrologerna än viktigare för kvinnliga regenter. Astrologerna hade en jämförelsevis självständig ställning vid de intrigfyllda hoven, och försökte inte som så många andra utmana drottningarnas makt utan blev i stället ett slags "mentala tränare" och "samtalspartners" (s 10) för sina kungliga arbetsgivare.

Boken består av fem delar. De tre drottningarna och deras astrologer får i huvudsak varsin del, även om drottning Kristinas möte med den franske astrologen Morinus i Paris år 1656 tjänar som en intresseväckande inledning

till både bok och ämne. Författarens huvudsakliga källmaterial är texter skrivna av astrologerna själva, andra samtida vetenskapsmän, drottningarna och människor i deras närmaste omgivning.

När Katarina av Medici blev änka fick hon stort politiskt inflytande under sina tre söners regeringar (Frans II, Karl IX och Henrik III). För att rättfärdiga sin ställning som regent framställde hon sig som en god och omsorgsfull mor både för sina egna barn och undersåtarna. Men denna bild kom snabbt att svärtas ned i samband med de religionsstrider som plågade Frankrike vid denna tid. Hennes namn är ju till exempel nära förknippat med Bartolomeimassakern år 1572. Katarina av Medici manövrerade mellan katoliker och protestanter för att säkra både sin egen och dynastins ställning under en turbulent tid, där många kände sig manade att gripa makten. I början av hennes regentskap blev den välkände Nostradamus, som också var kungens livläkare, en viktig rådgivare till henne. När denne avled kom en annan mytomspunnen astrolog, Cosimo Ruggieri, i hennes tjänst.

När Elisabet I blev drottning av England år 1558 utsåg hon den omtalade engelske matematikern och mystikern, John Dee, till sin rådgivare i vetenskapliga och astrologiska frågor. För Elisabet var det lika självklart att rådgöra med statssekreteraren William Cecil som med John Dee, de bidrog helt enkelt med olika kompetenser i hennes imperiebyggande. Hon förblev ogift under sina 45 år på tronen och det trots många anbud och än fler påtryckningar om att gifta sig. Med inspiration från nyplatonismen bidrog Dee i skapandet av den mytiska Elisabet, den lysande härskarinnan, "Gloriana". Men Dee lärde även ut mer handfasta kunskaper i navigation till de engelska sjöfararna och uppmuntrade drottningen att finansiera expeditioner på världshaven samt ställde sitt vetenskapliga bibliotek till förfogande för henne och medarbetarna.

Drottning Kristina hade verk av både Nostradamus och Dee i sitt bibliotek. Även Kristina gick sin egen väg och förblev i likhet med Elisabet I ogift. Dessutom lämnade hon den svenska tronen och religionen som hennes far hade dött för. Det var onekligen en omtalad drottning som slog sig ner i Rom vid 1650-talets mitt. Enligt författaren blev Kristina än mer beroende av astrologers råd efter sin abdikation, då hon saknade goda rådgivare. På kort tid gjorde drottningen två uppmärksammade besök i Frankrike. I boken levandegörs Kristinas olika kontakter med hov, politiker och astrologer under vistelserna. Kristina behövde såväl politiskt stöd som himlakropparnas hjälp för att förverkliga sina planer, bland annat på att bli drottning i Neapel, men fick, som det skulle visa sig, kanske inte de svar hon hade förväntat sig.

I sin avhandling (2005) studerade Anna Carlstedt språk och stil i Nostradamus Profetior och är följaktligen både väl insatt i tiden och den samtida vetenskapliga litteraturen. I denna populärvetenskapliga bok berättar hon

med stort engagemang om de tre drottningarna och deras relation till astrologin. Hennes berättarglädje resulterar dock i en del upprepningar och utvikningar, med andra ord kunde både text och disposition ha stramats upp. Men helhetsintrycket är ändå en spännande och välskriven bok som bidrar med intressanta perspektiv på drottningarna och den motsägelsefulla tid de levde i. Ett plus är också den lista med begreppsförklaringar som finns med.

KARIN TEGENBORG FALKDALEN

Kaspar Kepsu, *Den besvärliga provinsen: Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet* (Helsingfors: Societas scientiarum fennica 2014). 340 s.

Kaspar Kepsus avhandling är ett välkommet bidrag till forskningsläget om svensk statsbildning, provinspolitik och politisk kultur under 1600-talet. Det övergripande syftet med undersökningen är att "utreda Ingermanlands betydelse och position i det svenska stormaktsväldet". Efter ett sedvanligt inledningskapitel, där Kepsu påläst och med säker hand sätter in exemplet Ingermanland i ett numera omfattande teoretiskt ramverk och forskningsläge kring statsbildning, politisk kultur och integration under tidigmodern tid, följer en ingående redogörelse för vad som kännetecknade Ingermanland under svenskt välde. Avsnittet är baserat på en gedigen empiri i form av både primär- och sekundärkällor, och Kepsu tecknar bilden av ett "vilda östern", även om han tydligt nyanserar bilden som givits i äldre forskning av ett laglöst område utom statlig kontroll befolkat av en oregerlig människomassa, innefattande en både socialt, språkligt och religiöst differentierad befolkning. Ingermanland var ett område som centralmakten föreställde sig att, men i praktiken inte realiserade, dumpa önskad befolkning i – önskad befolkning var dock inte skåningar, som Kepsu nämner.

Befolkningsmässigt dominerades provinsen, naturligtvis, av bönder, som tycks ha varit geografiskt rörliga i och med att flykt till ryskt område kunde vara ett medel att undvika statliga pålagor och godsägares förtryck. Kepsu redogör också ingående för hur Sveriges provinspolitik och integrationssträvanden tillämpades i praktiken i Ingermanland. Kepsu menar här, till skillnad mot tidigare forskning vilken hävdade att staten medvetet lät bli att försöka inkorporera provinsen i riket, att sådana strävanden trots allt fanns, särskilt under senare delen av Karl XI:s tid på tronen, men att de sällan kom att realiseras i praktiken. Centralmaktens ambivalenta politik var snarare ett uttryck för konglomeratstatens ekonomiska och militära svaghet. Staten

vill men kunde inte. Det var alltså inte fråga om en effektiv maktstat utan, för att citera Kepsu, en inkonsekvent agerande, och här lanserar han ett nytt begrepp, "vanmaktstat".

Därpå följer en detaljerad undersökning av den svenska kronans ekonomiska politik i provinsen, i form av reduktion, godssystemets utformning och skattearrenderingar. Här framhåller Kepsu bland annat hur de ofta ofrälse skattearrendatorernas ställning stärktes på bekostnad av den gamla ingermanländska adeln i området. Arrendatorerna fick rollen av statens förlängda arm. Kepsu menar att detta var ett led i statens centraliseringssträvanden främst pådrivet av militärstrategiska mål. Provinsen uppfattades genomgående som en militär buffertzonen gentemot Ryssland. Kepsu lyfter fram det paradoxala, nämligen att staten försökte centralisera "genom att decentralisera".

Avhandlingens tredje del är i mitt tycke den mest intressanta men också i viss mån problematiska. Här står vad Kepsu kallar "bondeoroligheter" i centrum. Författaren frammanar bilden av vad som kallas "besvärliga bönder i en besvärlig provins". Kepsu går med en givande och närgången empirisk nit noggrant igenom ett antal tvister och konflikter mellan bönder och herrar på olika typer av gods under 1680-talet vilka behandlats i domstol. Framför allt använde sig bönderna av vardagligt motstånd och legala kanaler som att supplikera till kungen, men exempel finns på mer öppet motstånd i form av fysiskt våld gentemot överhetspersoner, dagsverksstrejker och glåpord.

Frågan är dock hur besvärliga bönderna egentligen var och om bönderna i just Ingermanland var besvärligare än bönder i andra delar av riket? Kepsu påstår till exempel att interaktionen mellan allmog och överhet i Ingermanland skulle varit mer våldspräglad än i övriga delar av riket. Det är möjligt att det stämmer men jag finner inget belägg för det. Han framhåller dessutom själv att konfliktorsakerna i Ingermanland var desamma som i övriga delar av Europa, en möjligen specifik dimension av motståndet var dock det som handlade om religion. Han konstaterar också att statens reaktioner på bondeoroligheterna var desamma som i övriga delar av riket. Frågan är alltså hur besvärlig provinsen i praktiken var?

En något originell tolkning av frånvaron av bondeuppror i Sverige efter klubbekriget är, menar Kepsu, "den blygsamma befolkningmängden och låga befolkningstätheten i större delen av svenska riket". Jag är inte helt säker på att jag delar den tolkningen, men det är en intressant tanke, värd att ha med sig i diskussionen kring den tidigmoderna politiska kulturen.

De exempel som Kepsu ger visar snarare på en bondebefolkning som tycks besitta en betydande politisk kompetens, väl medveten om sina möjligheter och sina rättigheter att söka stöd från kungamakten. Och det känns ju igen från tidigare forskning på området.

Trots dessa invändningar så vill jag upprepa: Kepsus avhandling är resultatet av ett gediget historievetenskapligt hantverk och utgör ett viktigt bidrag till kunskapen om och förståelsen av den svenska konglomeratstaten och dess undersåtars komplicerade relationer.

Högskolan i Halmstad

JENS LERBOM

Ann Öhrberg, *Samtalets retorik: Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal* (Höör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2014). 242 s.

Ann Öhrbergs *Samtalets retorik: Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal*, som utkom 2014, är ett ambitiöst bidrag till den omfattande forskningen om den offentliga sfärens utformning på 1700-talet, en forskning som tagit fart ordentligt sedan Habermas *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) utkom på engelska 1989 och som sedan dess inspirerat såväl historiker som företrädare för närliggande discipliner. Litteraturvetaren Öhrberg tar fasta på den klassiska retorikens förvandlingar under 1700-talet. Denna infallsvinkel är synnerligen relevant för medborgaridealet och för granskandet av hur den förtroliga, informella och behagliga konversationen blev en förebild för hur tankar och idéer utväxlades. Detta skedde inom de nya, belevade umgängesformer som Öhrberg kallar belevade kulturer (*polite cultures*) och som även hänger samman med begreppet sociabilitet. Öhrberg betonar därtill att dessa nya former av kommunikation och umgängeskultur även hade könsliga och religiösa aspekter. Framställningen blir härmed metodologiskt och historiografiskt tvärvetenskaplig, då den kombinerar frågeställningar ur flera olika discipliner, allt från litteraturvetenskap och genusteori till idé- och kulturhistoria och statsvetenskap.

Boken är uppdelad på tre huvudavsnitt. Det första avsnittet behandlar 1700-talets offentliga sfärer, de belevade kulturerna och retorikens position i förhållande till konversationsidealet. Med utgångspunkt i Habermasdiskussionen lyfter Öhrberg här fram den belevade kulturens betydelse för en ny offentlighet, där det inte bara fanns auktoritativa manliga retorer, utan också en informell och mer feminin sfär. Den könsliga dimensionen av retoriken framträder här på ett spännande sätt, och läsaren påminns om att det på 1700-talet inte längre var så mycket *oratio* som *sermo* – samtalet – som utgjorde det nya idealet.

I den andra delen fokuserar Öhrberg på 1700-talets svenska essäpress, närmare bestämt de nya retoriska grepp genom vilka konversationens ledig-

het, dialogmässiga kommunikation och växelverkan mellan samtalsparterna återskapades i de periodiska publikationer och moraliska tidskrifter som började utkomma på svenska från och med 1730-talet. Också denna press, som riktade sig till en bred publik, tog till sig det underhållande samtalet som retoriskt ideal. Ett fascinerande underavsnitt är här det som presenterar essäpressen som en hybridgenre där dialoger med läsaren, fiktiva samtal och berättelser inne i ramberättelserna erbjöd ett experimentellt utrymme för friare diskussion och framför allt för nya auktorer, inklusive kvinnliga. Här pekar Öhrberg också på spännande samband med andra litterära genrer såsom komedin och romanen.

Det sista avsnittet, där de belevade idealen och texterna möter människorna, handlar om de vittra, litterära och patriotiska samfund som verkade på gränsen mellan privat och offentligt. Här går Öhrberg in på de hemliga sällskapens och ordensväsendets problematik, som förenar exklusivitet med egalitära och dygdiga ideal. Tankebyggarorden ägnas särskild uppmärksamhet, men även *Utile Dulci*, *Apollini Sacra*, *Aurorasällskapet* i Åbo och Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle analyseras, det sistnämnda som ett exempel på ett samfund under kungligt beskydd. Här är det inte bara fråga om samfundens strukturer och praktiker, utan läsaren får också veta vilka medlemmarna var, vilken kvinnornas roll i dem var och hurdana värtaliga ideal samfundet betonade. Hela boken avslutas med en kort sammanfattning under titel "Samtalets retorik".

På ett narrativt och retoriskt plan bildar boken en lyckad helhet, med tre goda och välmotiverade delundersökningar som följer på varandra i en logisk ordning och erbjuder läsaren fascinerande exempel och fallstudier. Valet att i dispositionen framskrida från teori och ideal till det praktiska genomförandet är lyckat, och skildringen blir både övertygande och njutbar.

Samtalets retorik är något utmanande att sammanfatta, eftersom den trots en klar och tydlig struktur är så rik på uppslag och sammanflätade frågeställningar. Argumentationen är intensiv, dock utan att på något sätt vara obskyr eller svår att följa. Texten innehåller inga överflödiga fraser; i stället är varje mening övervägd. Framställningen förblir hela vägen både läsbar och övertygande. Boken väcker många tankar och kopplar in läsaren på nya frågor.

Den kritik som eventuellt kunde framföras gäller kanske närmast vissa framställningstekniska detaljer och akademiska manér som exempelvis valet att citera latinska auktorer på engelska (s. 31–32) i stället för i svensk översättning (originalet anges i fotnot). Slutordet, "Samtalets retorik", kan möjligen också i någons ögon framstå som aningen kompakt i förhållande till den dittills tätt vävda narrationen. Boken är försedd med intressanta illustrationer i färg; dessa är dock grupperade i ett bildhäfte i mitten, vilket gör att läsaren lätt förbigår dem i sin iver över själva texten.

Ann Öhrbergs bok företräder solid grundforskning med äkta tvärvetenskapliga perspektiv. Boken är oundgänglig för alla som forskar om offentlighet och belevade kulturer i 1700-talets Sverige. Som en välskriven, fascinerande och inspirerande undersökning har den därtill även en bredare relevans.

Helsingfors universitet

CHARLOTTA WOLFF

Torgny Nevéus, *Claes Annerstedt: Historia om en glömd historiker* (Stockholm: Carlsson bokförlag 2014). 217 s.

Torgny Nevéus har varit Uppsala trogen sedan han påbörjade sina studier där 1944. Att han har valt att biografiera en föregångare bland historikerkollegorna, som i likhet med honom var verksam vid Uppsala universitet större delen av sitt yrkesverksamma liv, får anses vara högst passande. Studieobjektet, Claes Annerstedt (1839–1927), är framför allt hågkommen för sin långa gärning vid Carolina Rediviva och för de fem monumentala volymer samt lika många bihang som han skrev över Uppsala universitets historia. Icke att förglömma var Annerstedt ledamot av Svenska Akademien och var även i övrigt en flitig deltagare i andra lärda sällskap och föreningar. Dessutom var han verksam som politiker i Uppsala stadsfullmäktige och i landstinget.

Nevéus tecknar även konturerna av privatpersonen Annerstedt, hans hustru Hilda och deras stora umgängeskrets. Till vännerna hörde välkända akademiker som Oscar Alin, Hans Forssell, Henrik Schück och Harald Hjärne, även om relationerna med den sistnämnde tidvis var ansträngda. Kontakterna med flera andra dåtida kulturpersonligheter försvårades av Annerstedts mindre uppskattande omdömen över Karl XII. Bidragande till det stora umgänget var onekligen de förändrade ekonomiska omständigheterna. Annerstedt gick från att vara en student med blygsamma intäkter till att ha en mindre förmögenhet, mest beroende på kloka investeringar i Almqvist & Wiksell.

Som framgår av bokens undertitel menar Nevéus att Annerstedt numera är en bortglömd historiker, men han blir svaret skyldig vad han bygger detta antagande på. Förvisso fick Annerstedt inget eget kapitel i Ragnar Björks och Alf W. Johanssons antologi *Svenska historiker: Från medeltid till våra dagar* (2009), men omnämns vid ett flertal tillfällen i denna mäktiga volym. Den som intresserar sig för Olof Rudbeck behöver inte leta särdeles länge förrän Annerstedts namn nämns. Måhända finns det en annan anledning till undertiteln. Mellan – och ibland på – raderna märks en förtjusning i studieobjektet.

Författarens entusiasm är ofta smittsam. Det är en livfull och ofta lärd skildring av en lärdomsgigant – en flitig, plikttrogen, vitter historiker med förkärlek för akademiska tvister i gången tid, vilka han skildrade värtaligt, om än emellanåt omständligt. Den ständigt arbetsvillige Annerstedt framträder i flera sammanhang. Nevéus uppehåller sig vid det mödosamma arbetet med historiken över Uppsala universitet som Annerstedt i viktiga avseenden baserade på de ansträngningar som han gjort – och kontinuerligt fortsatte att göra – för att finna relevanta dokument.

Till de intressantare partierna i biografen hör skildringen av det ofta mödosamma arbetet med att utvidga Uppsala universitetsbibliotek från en arbetsplats med dåligt anpassade lokaler och snåla öppettider till en alltmer serviceinriktad och professionaliserad verksamhet. En dåtida bibliotekschef fick odla sina politiska talanger för att övertyga riksdagspolitikerna om ökade anslag för att kunna bekosta ombyggnader, bokmagasin och en dräglig arbetsmiljö för den tämligen fåtaliga personalen. Att Annerstedt spelade en viktig roll i denna utveckling framgår med all önskvärd tydlighet.

Nevéus konstaterar att Annerstedt inte var teoriernas och de analytiska resonemangens man. I detta avseende märks ett visst släktskap. Författaren undviker noggsamt att diskutera biografins problem och möjligheter till förmån för en tämligen rakt berättad levnadshistoria. Emellanåt märks Nevéus förtjusning i Annerstedts formuleringsförmåga väl mycket, då han citerar långa passager med det huvudsakliga syftet att låta formuleringarna tala för sig själva. Samtidigt ska andra likheter mellan Annerstedt och Nevéus understrykas. Båda vittnar om en god kännedom om både Uppsalas akademiska liv och om historiker verksamma vid andra orter. Liksom sin föregångare är Nevéus en god källkritiker och hanterar med säker hand källor av de mest skilda slag. Det är även uppenbart att det handlar om en stor mängd material som har bearbetats i samband med tillblivelsen av denna bok, inte minst de dagböcker som Annerstedt började skriva som 17-åring och som han fortsatte med ända fram till sina sista dagar.

Även om Claes Annerstedt inte är lika bortglömd som Torgny Nevéus låter antyda är biografen över honom välkommen. Levnadsteckningen blir bitvis rapsodisk då framställningen tillfälligt avbryts för en anekdot, ett längre citat eller någon parentetisk information. Det ska inte skymma det faktum att Nevéus har skrivit en livfull, initierad och uttömmande biografi över en historiker vars arbetskapacitet väcker respekt närmare 90 år efter dennes bortgång.

Lunds universitet

ULF ZANDER

Staffan Bergwik, Michael Godhe, Anders Houltz & Magnus Rodell (red.),
*Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk
 begåvning 1800–2000* (Lund: Nordic Academic Press 2014). 235 s.

I denna antologi analyserar tio svenska historiker hur föreställningar om svenskhet, tekniskt kunnande, uppfinningsriktighet, företagsamhet och modernitet har upprepats och omformulerats sedan slutet av 1800-talet. Utgångspunkten är begreppet snilleindustrin och i synnerhet hur snillrika individer har varit en resurs i meningsproduktionen i olika tider och olika sammanhang. Redaktörerna menar att såväl Gustaf Sundbärgs idéer från det förra seklets början om den svenska nationalkaraktären som det nutida vurmendet för innovation och entreprenörskap är en del av ett idékomplex som ständigt återupprepats men också förändrats. Syftet med antologin är att historisera detta idékomplex genom att analysera vilka sammanhang som har gett föreställningarna deras betydelser samt för vilka ändamål och på vilka arenor som föreställningarna har använts. Boken vänder sig därmed mot tidigare historiker och populärvetenskapliga författare som har tagit svensk teknisk snillrikhet som en mer eller mindre oproblematiserad empirisk utgångspunkt.

Boken består av tre delar med fokus på i tur och ordning medieringen av snillet, företagande och identitetsskapande samt formeringen av vetenskapliga gemenskaper. Idéhistorikern Staffan Bergwik inleder den första delen med ett text om hur mediala representationer av Gustaf Dalén, en av snilleindustrins förgrundsgestalter, har använts för att formulera ett nationellt samförstånd om vetenskapens, teknikens och industrins betydelse för nationen. Särskilt intressant är hur metaforiken om Dalén som en ljusbringare som själv blev blind av ett misslyckat experiment – ett kroppsligt offer – överfördes på nationen. Idéhistorikern Emma Nygren skriver om Ivar Kreuger som en förvaltare av den svenska snilleindustrin, en sorts finansiellt snille. Trots att Kreugers självmord uppdagade oegentligheter och utlöste en finansiell kris gick det även efter hans död att beskriva Kreuger som en tragisk hjälte, en representant för en andra svensk stormaktstid. Teknik- och vetenskapshistorikern Ulf Larsson analyserar hur Alfred Nobels eftermäle dominerats av dennes roll som grundare av nobelpriset snarare än hans insatser som uppfinnare och entreprenör. I ett något annorlunda bidrag, omarbetat från en tidigare artikel i *Polhem*, analyserar idéhistorikern Thomas Kaiserfeld de fyra svenska spelfilmer som handlar om ingenjörer och finner att varje film i första hand har varit en samtidspegel.

Den andra delen handlar om företagande och identitetsskapande. Teknik- och vetenskapshistorikern Anders Houltz analyserar snilleindustrin

som mytiskt begrepp och betonar i synnerhet hur Volvo och dess grundare kunde knyta an till myten, trots att företagen saknade de viktigaste karaktéristika för en snilleindustri. Idéhistorikern Per Dahl spårar snilleindustrins begreppshistoria, framför allt utifrån Industriförbundets (icke-)användning av begreppet. Den tredje och sista delen handlar om formering av vetenskapliga gemenskaper. Vetenskapshistorikern Hjalmar Fors diskuterar hur Carl Wilhelm Scheele efter sin död fungerade som en projektyta för idealiserade föreställningar om vad vetenskap borde vara. Ekonomisk-historikern Ylva Hasselberg skriver om sambandet mellan entreprenörskapstanken, en ekonomisk politisk som främjade sparande och skapandet av disciplinen ekonomisk historia. Vetenskapshistorikern Jenny Beckmann skriver om Linné och växtsamlandets roll inom skolbotaniken. Idéhistorikern Michael Godhe avrundar antologin med ett post scriptum om vårt behov av berättelser om geniala och innovativa individer.

Samtliga bidrag i boken är välskrivna, intressanta och genomarbetade. Men antologin som helhet är inte lika övertygande som de individuella texterna. Godhe skriver i sitt post scriptum att en ursprunglig utgångspunkt för bokprojektet var "att berättelsen om 'snilleindustrin' [...] behövde dekonstrueras och kontextualiseras" (s. 223). Men vems berättelse är det man vill polemiserar mot? Antologin visar övertygande hur föreställningar om svenskhet, modernitet, vetenskap och teknisk begåvning har använts för att skapa mening. Den visar också att detta meningsskapande inte varit konstant över tid utan präglats av både upprepningar och förskjutningar. Många historiker skulle nog utan vidare skriva under på en sådan konstruktivistisk premiss, men som en metodologisk ansats snarare än som en intressant slutsats. Det verkar som om redaktörernas huvudsakliga måltavlor är populära framställningar om svenskhet skrivna av andra än professionella historiker, som exempelvis Anders Johnsons *De lyfte landet* (2002), Kjell Sedigs *Svenska innovationer* (2002) och Petter Karlssons och Johan Erséus *Svenska uppfinnare* (2003). Framställningen i antologin är dock tydligt akademisk till karaktären och har knappast potential att nå ut i vidare kretsar. Redaktörerna riktar även viss kritik mot tidigare historiker som de menar har försummat att problematisera föreställningen om svenskt tekniskt kunnande och därmed gett denna föreställning vetenskaplig legitimitet. Här hade det varit önskvärt med en tydligare historiografisk inramning så att redaktörerna kunde göra tydligare vem det är de polemiserar mot.

Det andra problemet handlar om de teser som antologin driver, eller möjligtvis undviker att driva genom att inrikta sig på att dekonstruera en berättelse. Både inledningen och enskilda kapitel handlar huvudsakligen om hur enskilda individer eller "snillen" har varit avgörande för meningsproduktionen genom att förkroppsliga en bredare berättelse om nationell ut-

veckling och välstånd. Det är ett relevant perspektiv, men man kan ställa sig frågan om inte kollektivistiska föreställningar har spelat en minst lika stor roll i konstruktionen av svenskhet, modernitet och uppfinningsrikedom. De valda fallstudierna har en kronologisk slagsida mot det förra sekelskiftets nationalromantiska strömningar och mot 1900-talets tidigare del. Sedan gör boken ett tvärt kronologiskt hopp från Kreugers finansiella snillrikhet under 1930-talet till att entreprenörskap införs i läroplanen 2011. Även om hjältenarrativ och grundarmyter mobiliserades även under efterkrigstidens folkhemstänkande, storföretagande och storskaliga tekniska utvecklingsarbete var utrymmet sannolikt betydligt mindre för individorienterade narrativ.

Man kan också ställa frågan om inte den nutida diskursen om svensk snillrikhet som redaktörerna vänder sig emot har kollektivistiska drag som är minst lika framträdande som de individuella, framför allt i internationell jämförelse. När svenska entreprenörer inom till exempel mode, reklam, datorspel eller appar når framgång är det ett vanligt mönster att tolka framgången som ett svenskt under, där den individuella entreprenörens snille inordnas i en tradition av samverkan och kunskapsdelning, i klar kontrast mot till exempel amerikanska individualistiska myter om kreativt entreprenörskap. Framgångsrikt samtida svenskt storföretagande konstrueras likaså ofta som utfallet av lyckade innovationssystem med samverkan i nätverk mellan offentlig sektor, utbildningsväsende och grupper av företag.

Sammantaget är detta en välskriven antologi, som hade varit mer övertygande om den konstruktivistiska ansatsen hade fått en tydligare historiografisk inramning och om teserna om den svenska snillrikhetens individuella förkroppsligande hade varit skarpare formulerade.

Chalmers tekniska högskola

GUSTAV SJÖBLOM

Kristin Lundell, *Busskungen: Svensken som grundade Greyhound* (Stockholm: Norstedts förlag 2014). 275 s.

Kristin Lundell är en journalist med rötter i Dalarna. Hennes intresse för "Busskungen" Eric Wickman väcktes av historier hon hörde som barn. Hennes mamma hade vuxit upp i närheten av Wickmans släktgård i Våmhus utanför Mora och kunde berätta om Eric Wickman och om hans besök i hembygden.

När Kristin Lundell som vuxen började leta efter information om Eric Wickman förvånade hon sig över avståndet mellan den rika informationen

om Wickman i trakten av Mora och svårigheten att hitta information om honom i andra sammanhang. Hon finner att det skrivits böcker om Greyhounds historia i USA, men att ingen behandlat Wickman. "Ingen har vetat något om honom." (s.11)

Lundells bok innehåller tre olika berättelser men endast den första rymmer nedslag i Eric Wickmans biografi. Hans död år 1954 skildras på sidan 160, när drygt 100 sidor av framställningen återstår. Här följer berättelsen om företaget Greyhounds utveckling in i våra dagar. Dessa båda berättelser varvas med en tredje som rymmer anteckningar från Kristin Lundells halv-årslånga resa med Greyhound från New York till San Diego.

Kristin Lundell vill i sin bok lyfta fram bilden av en man som länkade samman delstaterna och "gjorde Amerika tillgängligt för folket" (s. 13). I det följande koncentreras därför intresset till Eric Wickmans insatser inom bussbranschen. Hur gick det till när han blev "svensken som grundade Greyhound"?

På våren 1915 köpte Eric Wickman en bil, en "Hupmobil". Han befann sig då i Hibbing, Minnesota, och började transportera gruvarbetare bosatta i Hibbing till arbetsplatsen i Alice (tre km bort). Han fick hjälp med att köra bilen av en annan emigrerad svensk, "Buss-Andy" Andersson. Hibbing hade fått ett bussbolag. Verksamheten växte snabbt. "Buss-Andy" byggde om bilen och man öppnade en andra rutt, från Hibbing till Mahoninggruvan. Vid första världskrigets utbrott sålde Wickman bussrörelsen till "Buss-Andy" och en annan svensk emigrant, Charles Wennberg. Redan efter någon månad hade han dock köpt tillbaka Wennbergs andel, och hans syssling, Arvid Heed, hade blivit en tredje delägare. Nu öppnades en tredje rutt mellan Hibbing och Nashwauk (två mil). Konkurrenten Ralph Bogan neutraliserades genom att bli fjärde delägare i Hibbing-bolaget.

Den 1 januari 1916 blev företaget aktiebolag under namnet Mesaba Transportation Company. Bolaget expanderade. I ett brev hem år 1919 berättar Wickman att man är sex ägare, och att man transporterar 2 000 personer varje dag.

Vid ett styrelsemöte i maj 1922 noterades att Wickman, "en av direktörerna i bolaget" (s. 81), var vid dålig hälsa och måste byta klimat. Wickman sålde sina aktier och flyttade till Duluth. Här köpte han flera små busslinjer som tillsammans bildade Northland Transportation Company. Företaget upplevdes som ett hot av järnvägsbolagen och år 1925 köpte Great Northern Railway inte mindre än 80 procent av aktiekapitalet i bussbolaget. Eric Wickman blev kvar som verkställande direktör men han hade givetvis förlorat makten över företaget. Att bolaget fortfarande ses som hans – i Kristin Lundells kommentarer – blir klart missvisande. Wickmans handlingsmöjligheter begränsades givetvis i detta och i följande bolag av majoritetsägarnas vilja.

År 1926 bildade Wickman tillsammans med nya affärskollegor Motor Transit Corporation (MTC). Förste VD blev E. C. Eckstrom, som tidigare byggt upp Greyhound Lines, ett framgångsrikt bussbolag i Michigan, och som vid starten ägde ytterligare ett bolag inom MTC. År 1929 inköpte MTC Greyhounds värste konkurrent Yelloway. Som första bolag hade Yelloway föregående år korsat den amerikanska kontinenten. Till MTC som nu hade 1 800 bussar sålde järnvägsbolaget 90 procent av sitt aktieinnehav om 80 procent i Northland Transportation Company. Detta bolag bytte nu namn till Northland Greyhound Lines.

År 1930, efter börskraschen, fick MTC en ny struktur. Alla bussföretag som Wickman och hans medarbetare köpt upp samlades under holdingbolaget Greyhound Corporation som hade 2 264 bussar och årligen transporterade 18 miljoner passagerare. Någon information om holdingbolagets struktur och uppbyggnad ger inte Kristin Lundell, inte heller någon information om Wickmans placering i den nya organisationen. Läsarna får veta att han under 1930-talet var engagerad i företagets transporter på världsutställningen i Chicago och att han under krigsåren behövde hålla kontakt med politiker i Washington. Upplösningen av Greyhounds första stora strejk 1936 kommenteras sålunda: "Eric Wickman förstod vikten av att snabbt komma fram till en lösning." (s. 113) I vilken roll och på vilket sätt Wickman agerade framgår inte.

I maj 1946 avgick Wickman som verkställande direktör för Greyhound men kvarstod som ordförande. Han led av diabetes och hade problem med drickandet. När han avled 1954 hade han lämnat ordförandeposten.

Eric Wickman blev en förmögen man. Han gav ekonomiskt stöd till familjen och till sin hembygd. Under 1950-talet lät han renovera Våmhus kyrka. I kyrkan finns hans porträtt och på kyrkbacken hans porträttbyst. Det var i hembygden som "Busskungen" blev Wickmans smeknamn och det var här Kristin Lundell mötte honom.

Kristin Lundell arbetar som journalist utan tillgång till internt företagsmaterial och utan systematisk dokumentation av sina informationer. Hon presenterar en person som är en av flera direktörer i "sina" företag och som har minoritetsposter i stora aktiebolag. Hon visar också att namnet Greyhound har sina rötter i företag som ursprungligen legat utanför Wickmans sfär.

Utän en fördjupad analys av Eric Wickmans insatser är det omöjligt att bedöma om det är rimligt – och i så fall i vilken mening – att presentera honom som "busskungen, svensken som grundade Greyhound". Dock, det säger väl något, att denna bild har spridning på nätet.

Marco Nase, *"Att Sverige ska dominera här": Johannes Paul und das Schwedische Institut der Universität Greifswald 1933–1945* (Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2014). 186 s.

Sveriges relationer med Nazityskland har varit föremål för omfattande forskning, där Birgitta Almgrens studie av den nazistiska infiltrationen vid svenska universitet (2005) och Andreas Åkerlunds avhandling om de svenska lektoraten i Tyskland (2010) särskilt kan framhållas när det gäller kontakterna på det akademiska området. I den forskningskontexten placerar sig Marco Nases studie över Johannes Paul och det svenska institutet i Greifswald.

Johannes Paul (1891–1990), professor i historia vid universiteten i Greifswald och Hamburg, är utan tvekan en anmärkningsvärd gestalt som kom att spela en viss roll i den tyska kulturpropagandan i Sverige. Paul fascinerades redan som ung av Sverige och genom regelbundna vistelser i landet skaffade han sig förnämliga kunskaper i svenska. Åren 1916–1919 arbetade Paul vid den tyska beskickningen i Stockholm, där han byggde upp en press- och propagandaavdelning. Han gifte sig med svenskan Astrid Hagar Maria Burström och etablerade kontakter med konservativa intellektuella som Harald Hjärke och Sven Hedin. Också i Pauls akademiska karriär spelade det svenska perspektivet en roll: han doktorerade på en avhandling om Lübeck och Vasaätten, medan hans docentavhandling behandlade Engelbrekt Engelbrektsson. Hans vetenskapliga produktion tycks inte ha gjort några djupa avtryck, i stället verkar han haft god förmåga att kommunicera sina historiska studier för en bred allmänhet: han utgav bland annat en biografi om Gustav II Adolf i tre band.

Nases studie visar hur Pauls intresse för interaktion med samhället i kombination med ett antisemitiskt och nationalistiskt sinne kom att gynna honom vid det nazistiska maktövertagandet. År 1921 anställdes Paul som assistent vid det Nordiska institutet i Greifswald. Hans kontakter och kunskaper om Sverige var en tillgång för institutet, men av flera skäl kom han inte överens med institutchefen Leopold Magon. Medan Magon framför allt betraktade institutet som en vetenskaplig inrättning, ville Paul nå en större publik. Nase kan belägga hur Paul redan i slutet av 1920-talet skrev utförliga reserapporter från Sverige med kulturpolitiska kommentarer. Han involverade gärna studenterna som tidigt beestrades av den framväxande nationalsocialismen. På så vis hade Paul både studentgruppen och den nya regimen på sin sida när konflikten med Magon blev alltmer ohållbar. 1933 genomfördes den uppdelning av institutet som Paul länge förespråkade. Han blev föreståndare för Svenska institutet, som skulle bestå till 1945 när Paul blev krigsfånge i Sovjetunionen, då han varit delaktig i spionageverksamhet i Finland under de sista krigsåren.

Pauls kunskaper och politiska inställning gjorde honom till en viktig aktör i den nazistiska propagandan gentemot Sverige. Kontakterna kultiverades genom svenska gästföreläsare i Greifswald och Paul uppträdde regelbundet i svenska akademiska sammanhang. Dock bekräftar Nase Birgitta Almgrens bild att Paul tycktes sakna fingertoppskänsla för hur nationalsocialismen skulle propageras i Sverige. Hans föreläsning om det ”nya Tyskland” i en fullsatt aula vid Stockholms högskola verkade enligt rapporten till propagandaministeriet i Berlin snarast avskräckande (s. 115).

Nase ger ett annat exempel på hur Paul ibland sköt över målet: Svenska institutet dokumenterade noggrant den svenska pressen under kriget. Det var en kostsam verksamhet som krävde specialtillstånd från propagandaministeriet, eftersom mycket av materialet var censurabelt. Pauls jakt på sponsorer och hans konflikter med olika NS-myndigheter som inte gärna såg ”skrämselfpropaganda” i omlopp, sörjde för ytterligare problem. Paul såg den svenska pressbevakningen som ett material i första hand ämnat för undervisning och forskning, men de politiska implikationerna var förstas uppenbara. Det är en svindlande tanke vilken resurs protokollen hade utgjort om inte Nazityskland besegrats i kriget.

Nases bok om Johannes Paul och Svenska institutet bygger på författarens magisteruppsats från 2009 som genom en smärre omarbetning har publicerats för att nå en bredare publik. Boken beskriver detaljerat en av Tredje rikets aktörer med kontaktytor i Sverige och hur ett akademiskt institut verkade inom nationalsocialismens ramar. I det perspektivet är boken läsvärd och levererar viktig empiri till forskningen om universitetens roll under nazismen. Dock menar jag att det strängt biografiska (och institutionshistoriska) formatet skymmer blicken för en mer kontextualiserande analys och dessutom leder till ett stilistiskt, för att inte säga forskningsetiskt, problem.

Nases undersökning vill genom en ”Ausschnittsbiographie” av Pauls år i Greifswald undersöka i vilken mån Svenska institutet under Pauls ledning mobiliserades – eller mobiliserade sig självt? – i nationalsocialismens tjänst. Genom noggranna källstudier har Nase funnit goda skäl för att det snarast handlade om en autonom institutionell utveckling som konvergerade med nazistiska syften än om en likriktning uppifrån, och därför är det synd att han inte analyserar och kontextualiserar mer än han gör. Glidningarna mellan Pauls nationalkonservativa historiebygge med Karl XII som den store hjälten å ena sidan och nationalsocialistisk kulturpolitik å andra sidan hade förtjänat mer utrymme. I gengäld hade de anekdotiska passagera kunnat reduceras – de institutionella konflikterna får oproportionerligt mycket plats.

Den biografiska ansatsen skapar vidare en stundtals besvärande närhet till undersökningsföremålet som riskerar att grumla det förment deskriptiva

formatet. Emellanåt uppstår ett inifrånperspektiv som tillåter eufemistiska uttryck som att året 1933 medför ”djupgående förändringar för hela det tyska samhället” (s. 61) eller rubriker som ”På hemligt uppdrag” och ”Spionen som hamnade i kylan”. Dessa ger snarast en dramatiserande och bagatelliserande inramning av Johannes Pauls gärning och verk, där en idéhistorisk analys i stället hade varit önskvärd.

Stockholms universitet

CHARLOTTA SEILER BRYLLA

Ian Buruma, *År noll: Historien om 1945* (Stockholm: Natur & kultur 2015). 366 s.

År 1945 var kulmen på de fasor som andra världskriget förde med sig, men det var även början på något nytt – något nytt noga grundlagt på dessa fasor. Ian Burumas bok handlar om just år 1945 och han beskriver året som ett av de våldsammare under kriget. Det var ett år då oförrätter löstes våldsamt och handgripligt av enskilda såväl som av statsledare, ofta utan precision i vem som drabbades eller hur de drabbades.

Burumas huvudtema är sociala strukturers sönderbrytande, en del utvinningar hamnar dock snarare under det mer generella temat mänsklig grymhet. Sociala strukturer av olika slag bröts 1945, med en före detta stridande manlig befolkning i besegrade länder som berövats självkänsla såväl som självförtroende, samt i många fall hade förlorat det materiella de kan ha ägt. Den kvinnliga delen av befolkningen i framför allt Tyskland utsattes för systematiska övergrepp. I boken berättas emellertid även en historia som ger tydligare resonans till den om den slagna manliga befolkningen: berättelser om emancipation, funna i bland annat Nederländerna, Tyskland och Japan. Där, i efterdyningarna av kriget, framstår de västallierade ländernas soldater som de nya, friska och lockande fria för de lokala unga kvinnorna. Ett otvunget och fritt umgänge med exotiska utländska unga män spirade som en naturlig konsekvens av den nya ordningen. De utländska männen, med armar som trädstammar för att referera en japansk källa i boken, utgjorde en stark kontrast till de inhemska besegrade och stukade männen. Detta var något som ytterligare berövade de inhemska männen den självkänsla de kan ha haft kvar i nederlagets stund. Märk väl att detta även gäller befriade före detta ockuperade länder som Nederländerna och Frankrike, där männen var hjälplösa som barn och blev räddade av dådkraftiga västallierade män – ett faktum som var lättare att förlikas med, ja till och med omfamna, för de lokala kvinnorna än det var för de lokala männen.

Buruma tar upp den etniska rensning som senare drabbade tyskar i Östeuropa och östra Tyskland och som Winston Churchills förespråkade i det brittiska underhuset. Han pekar på svårigheter i narrationen om det goda som besegrade det onda. Ondska besegrades, huruvida det ersattes med vad som var gott eller med vad som råkade finnas till hands är en annan fråga. På det hela taget handlade 1900-talet om byråkratiska mekanismer, människor som i frånvaro av annan gud resolut eller trevande kunde prova på dennes syssla på egen hand öga mot öga, eller genom att skriva under dokument med långtgående konsekvenser. I det förra fallet var det inte sällan så att majoritetsgrupper gav sig på minoritetsgrupper och ibland minoriteter som hade anknytning till de besegrade, såsom tyskar utanför det egentliga Tyskland. Det kunde även röra sig om judar som redan lidit svårt under nazistiskt styre och som vid befrielsen utsattes för ytterligare förföljelser av de nyligen befriade lokala majoriteterna, eller om judar som i kampen mot odjuret inte aktade sig att själva bli ett odjur. Förintelsen har ofta – och helt rimligt – framställts som typexemplet på det byråkratiska dödandet, men faktum är att den europeiska kulturen ledde oss fram till ett 1900-tal där nazismen snarare passade in än stod ut – något som man förfärat och underförstått kan förstå även om en tysk *Sonderweg* diskuterats som ett sätt skapa distans till de mindre tilltalande sidorna i vårt nära förflutna. En reaktion har i förlängningen blivit att inte tillmäta den egna kulturen något värde eller ens existens, och som en reaktion på det har kulturer som inte drivs av samma självförakt ett tilltagande förakt för denna hållning.

Ett problem med Ian Burumas bok är att referenserna inte alltid redovisas tillfredsställande. I populärare framställningar av historia kan man ha överseende med det. I just detta fall är det dock frågan om en berättelse om övergrepp, övergrepp som jag önskar verifiera, antingen av rent intresse eller för att jag anar en mer komplex historia än vad framställningen låter berätta. Men referenserna är alltså inte alltid tillfredsställande. De är av och till goda, men konsekvent föreligger inte intersubjektiv prövbarhet, vilket hade varit önskvärt, även om författaren är professor i mänskliga rättigheter och journalistik – ja, i synnerhet när författaren är professor i journalistik. Det är den blandade hanteringen av akribi och hur händelser beläggs i beskrivningarna som stör mest. Ämnets allvar manar av sin natur till god akribi. Såvida ett referenssystem helt hade saknats, hade jag personligen reagerat mindre, och i stället sett boken som en populärt hållen bok om fasor i krig. Det handlar alls inte om att jag skulle vara kritisk mot att brutala oförrätter utförda av segrarmakterna i andra världskriget lyfts fram, eller mot att beskrivningar av hatiska handlingar utförda av civilbefolkningen i befriade länder presenteras som just hatiska handlingar. Jag är övertygad om att man lär sig mer om människan på detta sätt än genom betydligt subjektivare berättelser om

ont och gott och jag finner Burumas bok läsvärd. Inte minst om man har ett ytterst så litet intresse av att veta mer om segrans brutalitet året 1945.

Försvarshögskolan

HÅKAN GUNNERIUSSON

Christer Ahlberger & Martin Åberg (red.), *Makt och missnöje: Sockenidentitet och lokalpolitik 1970–2010* (Lund: Nordic Academic Press 2014). 176 s.

Varför har det från början av 1990-talet startats så många lokala partier i Sveriges kommuner, och varför bara i vissa och inte i alla kommuner? Det är huvudfrågeställningarna i den antologi om uppkomsten av lokala partier som redigerats av historikerna Christer Ahlberger och Martin Åberg. Tillsammans har de skrivit en tankeväckande introduktion där fenomenet presenteras och analyseras. De bidrar även med var sitt kapitel utifrån empiriska studier i två kommuner samt med "avslutande reflektioner". För att besvara de relevanta samtidshistoriska frågeställningarna har de tagit hjälp av tre yngre historiker och en statsvetare. Forskarna har antingen genomfört egna fallstudier och bidragit med bakgrunder och sammanhang till partibildningarna. Fallstudierna bygger till stor del på intervjuer med personer som bildat, suttit eller sitter i ledningen för lokala partier i fyra svenska kommuner.

Kommunala partier är inget unikt för Sverige, men här har antalet fördubblats sedan början av 1990-talet. Lokalt kan de vara nog så påtagliga genom röstetalen i valen, genom frågor de driver och sättet att agera. I Sverige som helhet har de dock marginell betydelse. Vid 2010 års val fick lokala partier tillsammans 2,6 procent av rösterna. Ändå väcker de oro bland etablerade rikspartier och intresse bland forskare. Starkast är lokala partier i sydvästra och norra Sverige.

Statsvetarna Ingemar Wörlund och Gissur Ó. Erlingsson har förklarat uppkomsten av lokala partibildningar med ett växande lokalt missnöje och bristande tillit till etablerade rikspartier. Populism med inslag av irrationalitet och karismatiska personligheter har också bidragit. Bokens redaktörer och medförfattare vänder sig starkt mot sådana förklaringar. Med eftertryck hävdar de att det krävs ett historiskt perspektiv för att fullt ut förstå framväxten av lokala partier. Grunden finns i den gamla sockenidentiteten som utmanades av två större kommunsammanslagningar under 1900-talets senare hälft. Från början av 1950-talet till mitten av 1970-talet minskade genom riksdagsbeslut stegvis antalet kommuner från drygt 2 280 till 280. Syftet med reformerna var att skapa ekonomiskt bärkraftiga kom-

muner med politiker och tjänstemän som kunde realisera efterkrigstidens centralt planlagda välfärdsbygge. Visionen förverkligades på sockenidentitetens bekostnad. Människor bosatta på avstånd från växande centralorter dit kommunkontoren lokaliserades och där välfärdsinstitutionerna förlades upplevde att deras intressen inte tillgodosågs.

Varför skedde ökningen först från och med början av 1990-talet? Storkommunerna hade bildats långt tidigare och reformerna borde rimligen ha utmanat sockenidentiteten hos den berörda generationen. Historikernas förklaring är den djupa ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Den ledde till stora nedskärningar inom offentlig sektor utan att byråkratin och skatteuttaget reducerades i motsvarande grad. Avflyttningen från byar och industriorter som förlorade arbetsplatser tog åter fart medan storstäderna växte. Lägg därtill att rikspartiernas medlemsantal sjönk och att de tappade sin lokala förankring. För dessa partier var det mer angeläget att putsa på mediabilden än att värna den lokala anknytningen, särskilt efter att Sverige år 1995 blev medlem i EU. På kommunalnivå blev varumärket samtidigt viktigt att värna. Folkmängd och ekonomi förväntades växa genom marknadsföring av kommunen. Politikerna satsade på återvändardagar och andra jippon i stället för ett försvar av välfärdens basfunktioner. Det var i alla fall känslan hos invånare i storkommunernas utkanter, de som bodde på platser med en latent sockenidentitet och där servicen urholkades.

Ahlberger & Åberg tar hjälp av E.P. Thompsons användning av begreppet "den moraliska ekonomin" i det tidiga moderna England när de ska förklara det lokala missnöje som från 1990-talet kanaliserades i lokala partibildningar. De tar avstånd ifrån att partierna, som statsvetare hävdar, är ett utslag av populistiska strömningar. Moralismen och lokalismen är två bättre begrepp, menar de, även när ett antielitistiskt drag finns med i bilden. I så kallade flerkärniga kommuner, som i de tre studerade västsvenska kommunerna Marks, Kungälv och Vänersborg, upplever medborgarna i utkantssocknarna att en kärna gynnas på de andras bekostnad. Moralismen är här "mera aggressivt formulerad" (s.19) och riktad mot centrum i kommunen. I vidsträckt glesbygdskommuner med en krympande befolkning är förklaringen, som framgår i Åbergs fallstudie av Åsele, i stället självhjälpsbehovet och enigheten mot diktat från stockholmscentrerade rikspartier.

De fyra fallstudier som redovisas i var sitt kapitel fördjupar de mer generella beskrivningarna och tolkningarna i bokens första tre kapitel. Efter Ahlberger & Åbergs inledande positionering följer Malin Stegmann McCallion, statsvetare vid Karlstads universitet, undersökning av vad väljarna röstade på i valen till Europaparlamentet. Tolkningen är att väljarna såg EU-valen som andra rangens val och därför röstade på partier som inte var företrädare på riksplaneln. Röstandet blev en proteströst mot nationella partier.

Mikael Svanberg, historiker vid Karlstads universitet, har med ett rättsfilosofiskt perspektiv studerat demokratidebatten inför beslutet om den senaste kommunreformen år 1969. En likvärdig samhällsutveckling i hela landet var vägledande för det socialdemokratiska partiet. Kommunala församlingar fick rollen som "effektiva verkställare av centrala beslut". Lokala partiföreträdare hävdar i dag att lokala frågor skall avgöras utifrån lokala förhållanden och av lokala företrädare.

Sockenidentitetens betydelse för partibildningarna är dock inte helt lätt att belägga. Historikerna är medvetna om svårigheterna och flera, särskilt Martin Åberg i sin studie av de kommunala partierna i Åsele, reflekterar löpande över de metodiska svårigheterna med att använda intervjuer och fokusgrupper för att förstå bildandet av lokala partier med många år på nacken. Hur uttrycks sockenidentiteten? Går det till och med att hävda en "sockenideologi"? Ahlberger och Åberg svarar att när lokala identiteter med djupa historiska rötter omsätts i politik med fokus på "ortens bästa" blir "de en sockenideologi". Det är inte fråga om manifest utan en latent lokalism som kan växlas upp i partibildningar med ett brett spektrum frågor på dagordningen.

Risken att övertolka intervjuvaren kan drabba även metodiskt medvetna historiker med ambition att utmana statsvetarnas a-historiska tolkningar. Forskargruppen har ändå lyckats väl, de finner stöd för sin hypotes i de undersökta kommunerna. De har också försökt minimera sin egen påverkan på intervjuvaren genom att utarbeta fyra öppna frågeteman i syfte att "komma åt de kollektiva minnen [...] som vi menade spelar en viktig roll i lokalsamhället och för de kommunala partiernas uppkomst" (s. 165).

I fallstudiekapiteln framträder sockenidentiteten, den föreställda territoriella gemenskapen, ändå i varierande grad. Tydligast är den i historikern Martin Vilborgs studie av Utvecklingspartiet i Kungälv kommun. Här slogs sju socknar och två städer från 1952 stegvis samman i ett kommunblock. Den gamla skärgårdsstaden Marstrand hamnade i bakvattnet när den lilla jordbruksstaden Kungälv utsågs till centrum i storkommunen. En känsla av gemenskap och tillhörighet har aldrig infunnit sig hos människor i kommunens gamla socknar där folkmängden minskat. När vindkraftsfrågan aktualiserades eskalerade motsättningarna mellan kommunens kärnor. Inför 2010 års val bildades Utvecklingspartiet som fick 6,3 procent av rösterna och fyra mandat. Partiet företräder en sockenideologi som "tycks blicka bakåt och framåt på en gång", konstaterar Vilborg.

I Vänersborg var det planerna på en storflygplats under 1990-talets krisår som var den utlösande faktorn när partiet Folkviljan bildades. Partiets historia från 1991 fram till att det upplöstes år 2010 skildras och analyseras av Anders Forsell, historiker i Karlstad. En karismatisk ledare personifierade

partiet. När han efter ett föga gångbart uttalande om romer avgick lades partiet ned, men fick snart en efterföljare i Välfärdspartiet. Forsell anser sig belägga att partibildningarna bottenar i äldre kommunala ideal om "sparsamhet, social rättvisa och antielitism samt en misstänksamhet mot tjänstemannabyråkrati" (s. 129).

Invändningar kan riktas mot den tolkning som forskargruppen så starkt framför. Sockenidentitetens roll vid partibildningarna är svår att belägga. Av egen erfarenhet vet jag att lokala partier finns även i centrum av flerkärniga kommuner, bildade av karismatiska personer. Jag är ändå beredd att acceptera bokens huvudtes om en historiskt förankrad sockenidentitet och en moralisk ekonomisk grundsyn som förklaring. Antologins författare tar tydligt ställning och argumenterar väl – det gör boken stimulerande att läsa. Vi behöver fler skrifter av detta slag från historikernas sida!

Uppsala universitet

MATHS ISACSON

Henrik Malm Lindberg, *Drömmen om jämlikhet: Socialdemokratiens radikaliserings och den svenska modellens fall* (Stockholm: Atlantis 2014). 183 s.

Vilka idéer och tankegångar låg bakom den radikaliserings som det socialdemokratiska partiet genomgick under det sena 1960-talet? Detta är huvudfrågan i *Drömmen om jämlikhet*, skriven av ekonomhistorikern Henrik Malm Lindberg, verksam vid Näringslivets forskningsinstitut Ratio. Malm Lindbergs tes är att "radikaliserings av politiken [...] föregicks av en radikaliserings av samhällsdebatten och då inte minst debatten inom Socialdemokraterna (SAP) och Landsorganisationen (LO) och att denna radikaliserings var en följd av att några centrala idégivare gjorde en ny tolkning av verkligheten" (s. 16).

Med hjälp av Peter Halls teori om *policy paradigms* – en statsvetenskaplig tolkning av Kuhns paradigmteori – hävdar Malm Lindberg att politisk förändring sker på tre nivåer: på den första nivån handlar det om marginella förändringar inom ramen för rådande mål och medel; på den andra förändras medlen medan de övergripande målen förblir desamma; och slutligen, på den tredje nivån, förändras hela politikområdet. De två första nivåerna svarar således mot Kuhns normalvetenskap medan den tredje utgör ett paradigmskifte. Detta skifte kan endast komma till stånd när alltför många anomalier, eller med Malm Lindbergs terminologi "ny kunskap", framträder i den rådande ordningen. Det är just denna nya kunskap som står i fokus för Malm Lindbergs undersökning. En explicit definition av kunskapsbegrep-

pet hade varit önskvärd men huvudsakligen används det för att beteckna nya perspektiv på samhället. I fem empiriska kapitel som vardera fokuserar ett sakområde (lönepolitiken, arbetsmiljön, välfärdens socialpolitik, arbetsmarknadsparternas motsättningar samt ägandet av företagen) visar Malm Lindberg hur LO och SAP beställde olika undersökningar och hur resultaten sedan kommunicerades.

För att ta socialpolitiken som exempel: Under början av 1960-talet visade ett antal forskare, både utomlands och i Sverige, hur fattigdom och inkomstklyftor kan leva kvar i ett välfärdssamhälle. Resultaten fick stort genomslag i samhällsdebatten och inspirerade till egna utredningar av SAP och LO, däribland Låginkomstutredningen 1965. Här konstaterades att Sverige präglades av en fortsatt ojämlikhet som hade kvarstått över generationer. Trots att utredningen lades ner 1971 fick de tankegångar som präglat arbetet och de resultat som dittills presenterats påverka på samhällsdebatten. Flera av utredarna var centrala i de nätverk av radikala akademiker, fackföreningsfolk och politiker som var verksamma i dessa frågor. Resultaten och tankegångarna fångades därför upp av inflytelserika politiker vilket gjorde att problemformuleringarna rörande fördelningsfrågorna förändrades.

I det sista kapitalet summeras så resultaten och Malm Lindberg konstaterar att Socialdemokratins radikalisering mot slutet av 1960-talet bör ses i ljuset av den debatt som tidigare fördes inom partiet och LO. Genom utredningar, forskningsartiklar och samhällsdebatter ifrågasattes fundamenten i den dittillsvarande svenska modellen. Till slut övergavs så modellen, ett paradigmskifte skedde. Politiken förändrades från samförstånd till konflikt, och staten gick från skepticism rörande lagstiftning på arbetsmarknaden till att öppna för interventionism.

Boken är välskriven och behandlar ett intressant tema. Den är dock inte invändningsfri. En central fråga som uppkommer är huruvida SAP:s förändring verkligen kan ses som en radikalisering och ett brott med det tidigare. Det tidsmässiga valet av utgångspunkt påverkar givetvis tolkningen av partiets utveckling. Kanske bör den så kallade radikaliseringsen ses i ljuset av ett längre perspektiv? Detta skulle kunna resultera i en tolkning där det snarare handlade om en återgång till tankegångar som funnits inom partiet sedan tidigare snarare än något genomgripande nytt. Till exempel talade Socialdemokraterna redan på 1920-talet om vikten av att komplettera den politiska demokratin med andra demo-

kratiska former. Bland annat användes begreppet ekonomisk demokrati för att föra fram idéer om en jämlik fördelning i termer av nivellering. Kanske har också Malm Lindberg en något för statisk syn på vad ideologi är och hur den fungerar? En ideologisk rörelse måste vara i ständig förändring för att inte dö ut. Inlemmandet av en rörelse i samhället medför att såväl samhället som rörelsen själv förändras, och med detta också rörelsens förutsättningar. Vilken grad av förändring är då att beteckna som radikal? En vanlig invändning mot studier av arbetarrörelsen är att motståndarsidan sällan får komma till tals, så är också fallet i Malm Lindbergs bok. Att SAP:s radikalisering endast skulle vara en produkt av den interna debatten inom rörelsen tycks vara att förenkla det hela. Rimligtvis bör även arbetsgivarnas och näringslivets aktörers agerande spelat in i denna process. Den diskussion som pågick i samhället i stort fördes rimligen inte enbart av företrädare för arbetarrörelsen, troligen hade de en motpart att debattera med, någon att positionera sig mot.

Det övergripande intrycket av boken är dock att den på ett kort och koncist vis behandlar ett spännande avsnitt av svensk politisk historia. Så mycket nytt kanske den inte tillför då området är väl genomforskat. Emellertid, då boken lyfter vikten av relationen mellan abstrakta idéer och praktiskt förd politik, bidrar den till en idépolitisk diskussion som är lika relevant i dag som under 1960-talet.

Mittuniversitetet

ANNA FRIBERG